

Kortom, met de studie van Gras, die zich in het licht van de bestaande literatuur (denk aan het *opus magnum* van Bieleman³, maar dat niet alleen) ook op andere punten wel eens wat snel tevreden — ik zeg niet gemakzuchtig — toont, is de discussie zeker niet de wereld uit.

1 Vgl. L. Noordegraaf, *Overmoed uit onbehagen. Positivisme en hermeneutiek in de economische en sociale geschiedenis* (Hilversum, 1990).

2 M. H. D. van Leeuwen, *Bijstand in Amsterdam, ca. 1800-1850. Armenzorg als beheersings- en overlevingsstrategie* (Utrecht/Amsterdam, 1990).

3 J. Bieleman, *Boeren op het Drentse zand 1600-1910. Een nieuwe visie op de 'oude' landbouw* (Wageningen, 1987).

L. Noordegraaf

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

A. van der Woud, *De Bataafsche hut. Verschuivingen in het beeld van de geschiedenis (1750-1850)* (Amsterdam: Meulenhoff, 1990, 215 blz., f39,50, ISBN 90 290 9879 1).

De architectuurhistoricus Van der Woud heeft dit boek de titel *De Bataafse hut* meegegeven naar het bouwwerk dat Vader Edelhart uit E. M. Engelberts' Nederlandse geschiedenis in dialogen rond 1784 (en niet 1790 zoals de schrijver meent) in zijn tuin had gezet. Maar deze titel dekt alleen het allereerste deel van de inhoud. Want Van der Woud wil laten zien hoe het beeld van de oudste Nederlandse geschiedenis, de Romeinse tijd en de middeleeuwen tussen 1750 en 1850 grondig veranderde. Het Batavenconcept, zoals hij de Bataafse mythe noemt, verdween tussen 1795 en 1813 om plaats te maken voor een op systematische bestudering van voorwerpen en overblijfselen gebaseerde kennis van het allervroegste verleden van Nederland. De in zijn woorden 'uitgebeende tekstuele bronnen' van de klassieken en de in hun ban gevangen, onsystematisch te werk gaande oudheidkundigen werden terzijde geschoven en in plaats van het alleen 'glorie' verschaffende, 'geen wetenschappelijke twijfel' verdragende beeld van de dappere Bataven (36, 81), die in vrijheid en op gelijke voet met de Romeinen zouden hebben geleefd, kwam een nieuwe visie tot stand: 'een niet-ideologisch, rationeel concept dat op feiten en vondsten was gebaseerd', op 'koel redeneren', zodat 'afbraak van de aloude gedachtespinsels' volgde (50). Nu kon de bestaande 'schatgraven' vervangen worden door een zoektocht naar de resten van een samenleving van mensen van vlees en bloed. Hiertoe kwamen de impulsen op archeologisch, taalkundig en volkenkundig gebied vooral uit Duitsland.

Het gaat de auteur niet om het schrijven van een wetenschapsgeschiedenis maar om het aangeven hoe de concepten van aardbodem, ruimte en tijd enorm werden verruimd (71). De 'onderwerping aan het gezag van de bijbel werd (op dit gebied) blijkbaar door veel strengere normen afgedwongen dan de normen die de omgang met de profane klassieke bronnen bepaalden' (67). De oergeschiedenis (en dus de schepping) moest immers niet meer historisch verklaard worden maar natuurkundig. Nadat het klassieke paradigma overwonnen was kostte het echter veel meer moeite om ook de religieuze barrière te nemen. Het onderzoek naar fossielen bijvoorbeeld 'had gemakkelijk tussen allerlei godsdienstige vraagstukken bekneld kunnen raken' (69) en de 'on-ideologische vergelijkende anatomie (—) kon (—) voor de bestaande ideologie riskante bewijskracht hebben' (73). Langzamerhand werd de kennis van de prehistorie groter en ontstond een juist beeld van de geologische ontstaansgeschiedenis van Nederland. Ook de aard van de eerste bewoning van het land werd onderzocht. Kennis van

middeleeuwse kronieken bracht tenslotte waardering voor die periode en voor de gotische architectuur, terwijl de oude slechts op klassieke teksten gebaseerde stadsbeschrijvingen werden vervangen door een echt geografische beschrijving en onderzoek van het bouwen.

Deze samenvatting van de strekking van het boek geeft een indruk van de wijde cultuurhistorische aanzet die Van der Woud heeft ondernomen. Maar — laat het meteen gezegd zijn — hij heeft te ver gereikt. Terwijl het boek tal van interessante gegevens bevat ontbeert het een (toch met behulp van bestaande literatuur samen te stellen) interpreterend kader voor de inderdaad geweldige veranderingen in het beeld die de auteur ons schetst. Hij stelt wel dat de verklaring die hij ervoor geeft 'nederig' is gebleven, maar volgens hem kan iedereen, die de gebeurtenissen van 1989 in Oost-Europa in gedachten houdt, er een bedenken: onze voorouders hadden rond 1800 'blijkbaar' genoeg 'van sommige autoritaire concepten waarvan iedereen kon zien dat ze waren uitgewerkt'(8). Dit is wel een heel snelle capitulatie voorde ingewikkelde werkelijkheid van ideeënhistorische verschuivingen en Van der Woud komt daarom ook niet verder dan het tegenover elkaar stellen van monolithische beelden, hier of daar voorzien van een nuancerend scheurtje. Want de humanistische cultuur (het woord komt in zijn boek niet voor) was niet alleen op het schrift gericht noch heerste de Bataafse mythe zo autoritair als de schrijver het doet voorkomen. Uiteindelijk was de laatste zelfs tot een literaire gemeenplaats geworden. Het zou bovendien wel zeer naïef zijn de negentiende-eeuwse wetenschap naar Van der Wouds voorbeeld te karakteriseren door haar — in tegenstelling tot de eeuw daarvoor — simpelweg dingen te laten inventariseren om tot 'objectieve' gevolgtrekkingen te geraken, zonder daarbij beïnvloed te worden door vooropgezette ideeën of religieuze uitgangspunten. En we zullen hier maar zwijgen over de tegelijkertijd nog decennia doorwerkende kracht van de antieke cultuur.

Onduidelijk is ook wat Van der Woud nu eigenlijk van al die oudere auteurs verlangt wanneer ze bepaalde door hem aanbevolen systematische handelingen nalaten. Hij probeert niet eens aan te geven waarom ze dat deden door uit te leggen wat men van de vroegmoderne geschiedschrijving en oudheidkunde mag verwachten. Ergens meent hij wel dat wetenschappelijke onpartijdigheid in de geschiedschrijving van de achttiende eeuw nog niet de latere wetenschappelijkheid is maar wat daar nu precies aan de hand is komen we niet te weten. Ook het voor de verschuiving van het beeld zo essentiële ontstaan van historisch besef en begrip voor ontwikkeling wordt (behalve in een terloopse zin (110)) niet besproken. Het zou daarnaast toch voor de hand liggen het verdwijnen van de Bataafse mythe te verbinden met de na 1795 gewijzigde historische omstandigheden in Nederland en dan vooral met het een nieuw Bourgondisch verleden zoekend Verenigd Koninkrijk. De auteur beperkt zich echter tot de opmerking dat het begrip Bataaf toen te besmet was geworden (in de *Bataafse* Republiek?) terwijl de Romeinse tijd ook niet meer aantrekkelijk zou zijn door de analogie van Caesars bezettingslegers met de Franse (125)! Wel spreekt Van der Woud de eveneens twijfelachtige, want anachronistische, opinie uit dat er na 1800 een behoefte in Nederland ontstond om het eigene van het volk nader te definiëren daar de Duitse *Germanenforschung* door het Germaanse alomvattend voor te stellen het typisch Nederlandse zou kunnen opslokken. De namen Herder en Grimm zijn dan al diverse keren gevallen zonder dat er ook maar een hint is gekomen hoe de romantiek bij al die veranderingen van het historische beeld een rol heeft gespeeld. Herhaaldelijk benadrukken van het groter worden van 'eigen mentale ruimte' zegt toch wel erg weinig en is daarvoor geen substituuut. Het is te betreuren dat een boek over deze zelden aan een groter publiek voorgelegde onderwerpen zo beschrijvend en, waar dan wel enige verklaring voorkomt, zo onbevredigend van inhoud is.

E. O. G. Haitsma Mulier

H. de Beukelaer, *Nijver in het groen. Twee eeuwen industriële ontwikkeling in Achterhoek en Hemers* (Doetinchem: Stichting Staring instituut/H. J. Steenbergens stichting, 1990, viii + 422 blz., ISBN 90 73667 01 1 geb.).

Nijver in het Groen is een aantrekkelijk boek met meer dan 300 afbeeldingen, voornamelijk foto's, maar ook een aantal tekeningen en kaarten. De foto's betreffen fabrieken, bedrijven en bedrijvigheid gezien door het oog van de fabrikant of de eigenaar. De mensen staan niet als individu op de foto, of als mens in het algemeen, maar in hun functie, als element in het productieproces. Zij zijn zo gegroepeerd dat zij een indruk geven van de omvang van het bedrijf of de aard van het werk. Een jubilaris is speciaal voor de foto vóór de fabriek op een bedrijfswagentje gezet in een leunstoel en temidden van de andere geschenken 'van het gehele personeel'. Zijn collega's staan in werkpak achter het wagentje en kijken ernstig in de lens. Op andere foto's wordt een weg aangelegd, rijdt een tram voor het laatst, poseren de dorpelingen in de straat waar het bedrijf ligt. Toch is het boek niet bedoeld als een fotoboek; alle foto's dienen ter verlevendiging van de tekst — maar in feite vormen zij een verhaal apart.

De inhoud laat zich het best omschrijven, zoals de schrijver in de inleiding doet, als 'een wandeling door twee eeuwen geschiedenis'. De auteur hinkt een beetje op twee gedachten. Hij spreekt van een boek voor 'een breed lezerspubliek' ('zonder dat de wetenschappelijkheid daarmee geweld is aangedaan') en hij zegt gestreefd te hebben naar een 'sfeertekening van het gebeuren' en niet naar 'volledigheid in getal en aantal', maar het boek is in opzet een overzichtswerk. Daardoor krijgt het naarmate de industrialisatie vordert steeds vaker het karakter van een opsomming. Dat gaat ten koste van de leesbaarheid (en de 'sfeertekening'), zoodat het boek er veel bruikbaar door wordt als bron van informatie. Wie het register raadpleegt om iets over een bepaald bedrijf te weten te komen, vindt vaak alleen maar een vermelding, terwijl de auteur vermoedelijk veel meer gegevens verzameld heeft. Een splitsing in 'tekst' en 'bijlagen' had het boek boeiender en tegelijk informatiever kunnen maken.

Desondanks is het een boek dat tot lezen uitnodigt. De eerste hoofdstukken vallen op door de duidelijke beschrijving van de produktiewijze in de verschillende takken van nijverheid. Bij de ijzerindustrie bijvoorbeeld wordt niet alleen de oprichting van de bedrijven beschreven, maar ook de werking van de hoogovens, de winning van het moeraserts of oer, het branden van houtskool en de herkomst van de kalksteen. Op deze verhalende wijze gaat de auteur ook bij andere industrieën en bij de latere tijdvakken te werk. Hij schetst een globaal beeld, met veel wetenswaardigheden, van de opkomst en de verspreiding van industriële bedrijvigheid in de Achterhoek en de Liemers vanaf het einde van de achttiende eeuw tot heden. Maar het blijft bij een algemene eerste kennismaking, waarbij de auteur, als een wandelaar, nu eens doorloopt en dan weer bij iets stilstaat. Wie met zekerheid wil weten wat de gevolgen waren van het houtskoolbranden in de Achterhoek, of wat het relatieve belang was van de nijverheid in de Achterhoekse volkshuishouding of in de economie van het hele land, kan niet bij de auteur terecht of vindt slechts incidentele aanwijzingen. Zelfs wordt niet duidelijk in hoeverre het beschreven gebied eigenlijk een (economische) eenheid was. Waren de verschillende delen van de Achterhoek en van de Liemers wel economisch met elkaar verbonden of waren ze georiënteerd op verschillende kernen binnen of buiten het beschreven gebied? Een bestuurlijke en staatkundige eenheid waren de Achterhoek en ook de Liemers lange tijd niet. De naam Achterhoek ontstond pas in de tweede helft van de negentiende eeuw en het gevoel een Achterhoeker te zijn is dus vermoedelijk ook van vrij recente datum, evenals de belangstelling om het 'eigene' van de streek als één geheel te bestuderen. In dit kader moet men het boek